

Lagzi Gábor

TÖBBSÉG ÉS KISEBBSÉG A BALTIKUMBAN (1989–1991)

Jelen tanulmány célja megmutatni, milyen szerepet játszott a baltikumi rendszerváltás éveiben a kisebbségi kérdés, hogyan alakult a többség és a kisebbség viszonya 1989–1991 között Észtországban, Lettországon és Litvániában. Mindhárom országban az etnikai kérdések fontos szerepet töltek be a függetlenné váláskor, de ezt követően is elsőrangú témaként szerepeltek a közéletben (az állampolgárság megadása, a nyelvtörvény Lett- és Észtországban; a Vilnius-vidék autonómiája Litvániában). A Baltikum országai – a látszat ellenére – korántsem alkotnak monolit egységet, ezért érdemes külön-külön megvizsgálni őket. A csoportosítás kézenfekvő: külön kell tárgyalni az észt és a lett esetet (a nagyszámú oroszajkú kisebbség¹ okán, amelynek többsége 1944-et követően, már a szovjet korszakban jelent meg itt) és külön Litvániát (amely a másik két balti országnál etnikailag homogénebb, és az itt élő legnagyobb kisebbség, a lengyel őshonosnak számít). Ugyanakkor közös vonás, hogy a rendszerváltás folyamata a balti térségben párhuzamosan zajlott, hasonló forgatókönyv alapján, és alapvetően különbözött a többi szovjet tagköztársaság függetlenné válásától. Jelen tanulmányban a baltikumi rendszerváltás kulisszái, belső mechanizmusai csak annyiban kerülnek szóba, amennyiben az a szorosan vett témánkat érinti.

Történeti előzmények

Észtország, Lettország és Litvánia 1918-ban szerezte meg a függetlenséget, amelynek az 1939-ben megkötött Molotov–Ribbentrop-paktum érvényesíté-

¹ Az „oroszajkú” kifejezés jelen dolgozatban az orosz nemzetiségnél tágabb kategóriát jelent, hiszen a szovjet korszakban betelepült-betelepített szláv lakosság (oroszok, ukránok, fehér-oroszok) vagy egyéb kisebbség (zsidók, lengyelek, örmények) döntő többsége mára már az orosz vallja anyanyelvének, azt használja a mindennapokban. Tehát ebben az esetben az oroszajkú nem etnikai kategóriát jelöl.

se vetett véget, miután a Szovjetunió megszállta a balti térséget. A második világháború és az azt követő rövid időszak radikálisan megváltoztatta a Baltikum etnikai arányait² – a zsidó lakosságot a nácik és helyi szövetségeseik kiirtották, a Vörös Hadsereg elől a németek elmenekültek vagy kitelepítették őket, de baltiak is tömegesen távoztak Nyugatra, vagy hurcolták el őket keletre. Így évszázados kisebbségi közösségek szűntek meg Észtországban és Lettországon a 20. század közepén, s helyükön, „új kisebbséget” képezve megjelentek a szovjet korszak bevándorlói. A szocialista iparosítás következtében szakemberek és értelmiségiek (mérnökök, orvosok, tanárok, újságírók) és munkások százezrei költöztek be, főképp az Orosz Föderáció közeli településeiről (például Pszkovból, Leningrádból). A bevándorlás elsősorban Lett- és Észtországot érintette, Litvániában a mezőgazdaság dominanciája miatt ez kevésbé volt jelentős. Ezen kívül a Baltikum jelentős katonai bázisoknak adott helyet, s az itt szolgálatot teljesítők – köszönhetően többek között a magasabb életszínvonalnak – szívesen telepedtek le ezekben az országokban.

A demográfiai és migrációs trendek kedvezőtlenek voltak a baltiak számára: az 1989-es népszámlálás adatai szerint a lettek aránya tagköztársaságukban 52%-ra csökkent (Rigában még alacsonyabb, 36% volt), míg az észtek 61%-os a litvánok pedig 79%-os többséget alkottak. Emiatt a lett és az észt lakosság körében általánossá vált az a vélekedés, hogy az „orosz megszállók” hamarosan többségbe kerülhetnek, s így eltűnik tagköztársaságuk nemzeti jellege. Legfőképp ezzel magyarázható a rendszerváltás környékén jelentkező, a balti többség kisebbségekkel szembeni – radikálisnak is mondható – fellépése. Fontos megjegyezni, hogy a betelepülők csak minimális szinten asszimilálódtak

² Az első világháború után függetlenséget nyert balti államok vezető rétege országukat nemzetállamnak tekintette, de a korabeli statisztikák – amelyeknek hitelességét fenntartásokkal kell kezelni – azt mutatták, hogy ezekben az államokban jelentős számú kisebbségek is megtalálhatók. Etnikai értelemben leghomogénebbnek Észtország bizonyult: az 1922-es népszámlálás szerint a lakosság (1,106 ezer fő) 87,7%-a volt észt nemzetiségű, 8,2%-a orosz, 1,7%-a németnek vallotta magát. Az 1923-ban megtartott litván népszámlálás kimutatta, hogy (Klaipeda vidéke nélkül) a lakosság (2,029 ezer fő) 83,9%-a tartozott a többségi nemzethez, a legnagyobb kisebbségnek a zsidók számítottak (7,6%), utánuk a lengyelek (3,2%), az oroszok (2,5%) és a németek (1,4%) következtek. 1935-ben Lettországon a lakosság (1,950 ezer fő) háromnegyede (75,4%) volt lett nemzetiségű, míg az oroszok aránya 10,6%, a zsidóké 4,8%, a lengyeleké 3,2%, a németeké 3%, a fehéroroszké 1,4% volt. Lásd: Eberhardt, Piotr: *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-century Central-Eastern Europe: History, Data, and Analysis*. New York, Armonk, 2003, 34–40.

(nyelvi vagy kulturális értelemben), hiszen az adminisztrációban vagy az oktatásban széleskörűen volt jelen az orosz nyelv, amely egyébként a Szovjetunió minden tagköztársaságában hivatalos volt. Ugyanakkor – ellentétben Ukrajnával vagy Fehéroroszországgal – a helyi többségi nemzeti közösségek sem mutattak hajlandóságot a russzifikációra, a lehetőségekhez képest próbálták ápolni a szovjet korszakban a nyelvüket és nemzeti kultúrájukat.

Nem szabad elfeledni, hogy egészen 1988–1989-ig a Baltikumban – legalábbis hivatalos formában – nem létezett a kisebbségi kérdés, hiszen a szovjet állampolgárok, elméletileg az egész Szovjetunió területén, egyenlő jogokkal bírtak. Ugyanakkor nem véletlenül pont a balti országokban okozott komoly problémát a többség és a kisebbség együttélése. Egyfelől az észtek, lettek és litvánok fejlettebb nemzeti öntudattal rendelkeztek, mint például a fehéroroszek vagy az ukránok, másfelől visszanyúlhattak bizonyos államépítési tapasztalatokra (a két világháború közötti nemzetállamiság és az ebből fakadó szellemi és jogi örökség). A Szovjetunión belül a Baltikum egyfajta „Nyugatot” képviselt, mentalitásban, kultúrában, építészetben, és nem véletlen, hogy az 1980-as évek közepén megjelenő peresztrojka és a glasztnosztj a balti tagköztársaságokban pozitív visszhangra lelt. Mi több, az észtek, lettek és litvánok döntő szerepet játszottak a Szovjetunió szétbomlásában – például Litvánia volt az első szovjet tagállam, amely deklarálta függetlenségét.³

Az oroszajkú népesség Észtországban és Lettországon

Bár az orosz nemzetiségűek döntő többsége a szovjet korszakban érkezett Észtországba, egy kisebbik részük őshonos lakoságnak számít (az utóbbiak a 17. században vallási menekülteként telepedtek le, majd őket követték a cári korszakban beköltözők, illetve 1917 után, a bolsevik forradalom elől menekülő politikai emigránsok). Megállapítható, hogy az 1989-es (egyébként utolsó szovjet) népszámlálás adatai szerint az orosz nemzetiségűek döntő többsége városlakó volt – vagy a fővárosban (207 ezer fő, a lakosság 41,5%-a), vagy az északkeleti, Oroszországgal határos Ida–Viru megye két nagyobb városában (Narva: 72 ezer fő, 85%; Kohtla–Järve: 58 ezer fő, 63%) koncentráálódtak,

³ A Baltikum 20. század második felének történetéről összefoglalóan: Misiunas, Romuald–Taagepera, Rein: *The Baltic States: Years of Dependence, 1940–1990*. London, Hurst, 1993.

s koncentrálnak mind a mai napig. Ezen kívül nagyobb számban laktak a második legnagyobb észt városban, Tartuban is (25 ezer fő, 21%). Az ukrán és fehérorosz származású népesség zöme szintén a fővárosban és az ország keleti részein helyezkedett el. Egyébként 1989-ben az észtek az ország lakosságának 61,5%-át tették ki (963 ezer fő), miközben a szláv származású lakosság, amely zömében az oroszot vallotta anyanyelvének, a lakosság több mint egy-harmadát alkotta (oroszok: 474 ezer fő, 30,3%; ukránok: 48 ezer fő, 3,1%; beloruszok: 27 ezer fő, 1,8%).⁴

A három balti ország közül az 1989-es népszámlálás adatok szerint Lettországbán élt a legtöbb oroszajkú, mind létszámukat, mind arányukat tekintve. Ekkor az orosz nemzetiségűek aránya 34% (905 ezer fő) volt, de a beloruszok (118 ezer fő, 4,5%) vagy az ukránok (92 ezer fő, 3,5%) létszáma is számottevőnek volt mondható. Az orosz nemzetiségűek zöme 1989-ben itt is a városokban lakott – a fővárosban, Rigában 44%-os volt az arányuk (336 ezer fő), de ha ehhez hozzáadjuk az itt élő, és döntő többségében oroszul beszélő fehérorosz és ukrán lakosság számát, akkor az oroszajkúak aránya meghaladta az 50%-ot. Voltak olyan települések, amelyekben abszolút többséget alkottak az oroszok (pl. Daugavpils 55%, Rezekne 52%). Egyes területeken (pl. Rigában vagy a délkeleti tartományban, Latgalében) olyan tömegben éltek (és élnek mind a mai napig), hogy sokan alig, vagy egyáltalán nem ismerték a lett nyelvet.⁵

Lettországban az oroszajkúak nagyobb számban vannak, mint Észtországban, az észtországiak azonban koncentráltabban helyezkednek el (Tallinnban és környékén, valamint az északkeleti régióban), míg a lettországiak az országban szétszórva élnek (fő lakóhelyük Riga és a délkeleti régió, Latgale), és a vegyesházasságok aránya is magasabb. Fontos hangsúlyozni, hogy mind Észtországban, mind Lettországbán a szovjet korszakban betelepített személyek (és leszármazottaik) döntő többségükben városlakók, s ez a tény alapvetően befolyásolta a többség és a kisebbség együttélését. Lettország esetében külön problémaként jelentkezett, hogy – ellentétben a másik két balti állammal – nem volt az országban egy „nemzeti főváros”, amely előbb a nemzeti újjászületés idejében, majd a két világháború közötti, illetve a szovjet korszakban megőrizte volna nemzeti jellegét, mind etnikai, mind kulturális értelemben. Észtországban Tartu, Litvániában pedig Kaunas – az etnikailag

⁴ Eberhardt, i.m. 2003, 52.

⁵ Uo. 56.

kevert fővárosok után a két második legnagyobb település – töltötte be ezt a szerepet.

Intézményi keretek és etnikai törésvonalak

Mind az észti, mind a lett rendszerváltást, függetlenedést alapvetően határozta meg az a tény, hogy 1989-re az ország lakosságának közel kétötöde, illetve majdnem fele nem tartozott a többségi társadalomhoz, s értelemszerűen fontos volt a több százezer szovjet betelepülő hozzáállása a baltikumi függetlenség kérdéséhez. Az alábbiakban a balti rendszerváltás során megalakult szervezeteken és azoknak a kisebbségekhez fűződő viszonyán keresztül mutatom be, hogyan alakult a többség és a kisebbség viszonya ezekben az években.⁶

A baltikumi rendszerváltásban a változás motorját a Népfrontok jelentették, amelyek a kompromittálódott kommunista párt helyére kívántak lépni, s a peresztrojka támogatására jöttek létre. Mérsékelt programmal rendelkeztek (azaz megalakulásukkor nem fogalmazták meg az elszakadást a Szovjetuniótól, hanem egy új szovjet szövetségi szerződés megkötését hangsúlyozták), és ami a témánk szempontjából a legfontosabb: többségi és kisebbségi személyek is helyet kaptak benne. Radikálisabb programjuk volt azoknak a nemzeti alapokon álló, antikommunista erőeknek, amelyek a teljes függetlenséget hangsúlyozták. Tagjaik között értelemszerűen szinte kizárólag többségeket találunk – ezen erők korlátozták volna a kisebbségiek, elsősorban az oroszajkúak jogait. A harmadik csoporthoz a keményvonalas kommunista, Moszkva irányítása alatt álló és nagyobbrészt az oroszajkúakat tömörítő „Interfrontok” tartoztak, amelyek szemben álltak mind a Népfrontokkal, mind az antikommunista erőkkal.⁷ Ezeket a politikai csoportokat mind a három országban megtaláljuk, s jellemző módon, hasonló politikai programokkal, hasonló célokkal léptek fel.

Az észti rendszerváltás jellegzetessége az volt, hogy két, párhuzamosan működő szervezet is létrejött. Az 1988 júniusában megalakult Népfront (Rahva-

⁶ A balti államok függetlenségéről összefoglalóan lásd: Lieven, Anatol: *The Baltic Revolution: Estonia, Lithuania, Latvia and the Path to Independence*. London, Yale University Press, 1994; *The Baltic States: the National Self-determination of Estonia, Latvia and Lithuania*. Szerk.: Smith, Graham. London, Macmillan, 1994.

⁷ A balti rendszerváltás folyamatának tipologizálásában az alábbi munkára támaszkodtam: Darski, József: *Rok 1989. Jesień ludów czy KGB?* *Frona*, 23–24. (2001) nr 62–112.

rinne) és az Észt Polgárok Mozgalma (1990-től Észt Kongresszus) egyetértettek abban, hogy szükséges a függetlenség, de elérésének módjában különböztek álláspontjaik. Hasonlóképpen különböző vélemények fogalmazódtak meg az oroszajkúak állampolgárságával kapcsolatosan az 1989–1991-es időszakban (az Észt Kongresszus az orosz betelepüléssel kapcsolatosan elutasító állásponton volt). Szintén az átalakulás (peresztrojka) támogatására létrejött Lett Népfront 1988. június 1–2-án megtartott alakuló kongresszusán az a követelés fogalmazódott meg, hogy a lett legyen a hivatalos nyelv, hozzák nyilvánosságra a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradékát, valamint korlátozzák az oroszok bevándorlását. Ugyanakkor a Népfront második kongresszusán, 1989 októberében már megjelent célként a teljes szuverenitás, de programjában helyet kapott olyan pont is, amely a kisebbségek számára kulturális autonómiát biztosított volna. Elmondható, hogy a Lett Népfront úgy volt kénytelen politizálni, hogy miközben a szervezet vezetése és programja a kisebbségi kérdésben mérsékelt volt, addig a tagságon belül erősnek mutatkozott a bevándorlás-ellenes hangulat.⁸

A Polgárok Mozgalma/Kongresszus – az észt Népfronttal ellentétben – radikálisabb követeléseket fogalmazott meg. A szervezet nem ismerte el a Szovjetuniótól való elszakadást, hiszen nézete szerint Moszkva 1940-ben jogtalanul csatolta magához az észt államot, és célja csupán a két világháború közötti szuverenitás helyreállítása volt (ennek érdekében 1989 márciusa és 1992 februárja között 790 ezer aláírást gyűjtött össze a két világháború között élt észt állampolgároktól és leszármazottaiktól, mintegy informális referendumot tartva a függetlenség helyreállításáról). Mivel a szervezet az észt nyelv kérdését állította követeléseinek középpontjába, a „zéró opció” megvalósítása – azaz az állampolgárság megadása az ország területén élő minden állandó lakosnak, függetlenül attól, milyen nemzetiségű – elleni fő érvük az volt, hogy az tovább rontaná az észt nyelv helyzetét.⁹ Marju Lauristin, a Népfront alapítója, később szociáldemokrata parlamenti képviselő, úgy jellemezte ezt az időszakot, hogy aki nem támogatta az állampolgárság szigorú kritériumait,

⁸ Muižnieks, Nils: Latvia: Origin, Evolution and Triumph. In: Nation and Politics in the Soviet Successor States. Szerk.: Bremmer, Ian–Taras, Ray. Cambridge, Cambridge University Press, 1993, 195–197.

⁹ Feldman, Gregory: Essential Crisis: A Performative Approach to Migrants, Minorities, and the European Nation-State. *Anthropological Quarterly*, Vol. 78. (2005) nr 1., 224–226.

azt könnyen megvádolhatták a nemzeti érdek elárulásával.¹⁰ Hasonlóan radikális álláspontot képviselt a szomszédos Lettországból a jobboldali, nacionalista és kommunistaellenes Lett Nemzeti Függetlenségi Mozgalom (LNNK), amely az orosz közösség jogainak megnyirbálása és a függetlenség azonnali visszaállítása mellett szállt síkra (az LNNK volt az első nemzeti tömegmozgalom a szovjet rendszer bevezetését követően).¹¹

Összegzőképpen elmondható, hogy az észti és a lett Népfront kereste a kisebbségi közösségek támogatását is, de az oroszajkúak az egyik szervezetben sem jutottak vezető szerephez. Ezzel párhuzamosan megjelentek olyan függetlenségpárti szervezetek is (Észti Kongresszus, LNNK), amelyek az oroszajkú lakossággal nem a párbeszédet keresték, hanem az adott állam nemzeti jellegét kívánták – akár a helyi kisebbségek rovására – visszaállítani. A politikai változásokkal egyetemben a baltikumi oroszajkúaknak azokat a kérdéseket is tisztázniuk kellett, hogy milyen szerepet töltenek be az adott társadalomban, illetve milyen identitással rendelkeznek (kik is tulajdonképpen: oroszok, baltikumi oroszok vagy egyszerűen *homo sovieticusok*?).¹²

Az Interfrontok Észti- és Lettországból

A rendszerváltás időszakában létrejöttek keményvonalasabb szervezetek is, amelyek a *status quo* (magyarán a szovjet berendezkedés) fenntartásában voltak érdekeltek. Az észti Interfront (vagy Intermozgalom, vagyis az Észti Szovjet Szocialista Köztársaság Dolgozóinak Internacionalista Mozgalma) 1988 nyarán alakult meg, de első kongresszusuk megtartására csak 1989 márciusában került sor. Az Intermozgalom összetételére jellemző, hogy a résztvevő

¹⁰ Lauristin, Marju–Vihalemm, Peeter: Recent Historical Developement in Estonia: Three Stages of Transition (1987–1997). In: Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Szerk.: Lauristin, Marju–Vihalemm, Peeter–Rosengren, Karl–Wiebull, Lennart. Tartu, Tartu University Press, 1997, 97.

¹¹ Rudenshiold, Eric: Ethnic Dimensions in Contemporary Latvian Politics: Focusing Forces for Change. Soviet Studies, Vol. 44. (1992) nr 4., 612–613. A Népfrontról összefoglalóan lásd: Peinikis, Alfreds: The Third Awakening Begins: The Birth of Latvian Popular Front, June 1988 to August 1988. Journal of Baltic Studies, Vol. 27. (1996) nr 4., 261–290.

¹² Malvin, Neil: Russians beyond Russia. The Politics of National Identity. London, Pinter Publishers, 1995, 34.

742 képviselőből mindösszesen 11 volt észt nemzetiségű. Ennek fényében nem meglepő, hogy a kongresszuson felszólaló egyik képviselő még azt a követelést is megfogalmazta, hogy az ország északkeleti régióját – Tallinn-nal együtt – csatolják Oroszország Leningrádi Területéhez (Oblaszty).¹³ A mozgalom már ekkor tiltakozott a nem sokkal korábban elfogadott nyelvtörvény¹⁴ és az észt nemzeti zászló használata ellen. A későbbiekben a mozgalomnak sikerült több tízezres megmozdulásokat szerveznie, és megszólítania azokat a szovjet–orosz kultúrájú embereket, akik komoly fenntartásokat vagy egyenesen ellenérzéseket tápláltak az ország függetlensége iránt – félték privilegiált státuszuk elvesztésétől. Az Intermozgalom mindazonáltal – akárcsak a másik két balti államban – Moszkva egyik nyomásgyakorló eszköze is volt, viszont a legtöbb esetben szélsőséges, internacionalista hangnemével nem tudta maga mögé állítani az oroszajkúak többségét. Az 1991. augusztusi moszkvai puccs után az észt hatóságok, amelyek augusztus 20-án kikiáltották a teljes függetlenséget, a kommunista párttal együtt, törvényen kívül helyezték a szervezetet.

A Lett SzSzK Dolgozóinak Internacionalista Frontja (röviden: Interfront) 1989 januárjában jött létre. A lett Interfront feladata volt megállítani a kommunista berendezkedés erózióját, illetve ellenállni minden olyan változásnak, amelyek az oroszajkú közösség privilegiált státuszát gyengítenék. A szervezet alapvetően a szovjet üzemek dolgozóira, illetve a katonai és állambiztonsági apparátusra próbált támaszkodni.¹⁵ Az Interfrontnak zömmel az oroszajkúak által lakott városokban sikerült számottevő támogatásra szert tennie. A szervezet központja Daugavpils lett, ahol 1989-ben a városi tanács a regi-

¹³ Miljan, Toivo: *Historical Dictionary of Estonia*. Lanham–Oxford, Scarecrow Press, 2004, 266.

¹⁴ Észtországban a Legfelső Tanács 1989. január 18-án fogadta el a nyelvtörvényt, amely az első ilyen jellegű dokumentum volt a Szovjetunió területén és a későbbiekben számos tagköztársaság számára mintául szolgált. A törvény gyakorlatilag kimondta az ország kétnyelvűségét, ugyanakkor a preambulum leszögezi, hogy az Észt SzSzK hivatalos nyelve az észt, s ezzel megerősödött a helyzete, hiszen az hivatalos szintre emelkedett. Raun, Toivo U.: *The Estonian SSR Language Law (1989): Background and Implementation*. Nationalities Papers, Vol 23. (1995) nr 3., 515–534.

¹⁵ Pabriks, Artis–Purs, Aldis: *Latvia. The Challenge of Change*. London–New York, Routledge, 2001, 56.

onális autonómia elképzelésével állt elő, egy évvel később pedig az 1990. május-i függetlenségi deklarációt nyilvánította érvénytelennek.¹⁶

A függetlenség és a kisebbségek

A rendszerváltás hónapjaiban az etnikai hovatartozás a politikai életben való részvételt, s nem utolsósorban a függetlenségről szóló véleményformálást is döntően meghatározta. Ennek megfelelően egy 1989-es felmérés szerint a lettek 55%-a, míg az oroszok csupán 9%-a támogatta a függetlenséget, ez az arány 1990-ben 85%, illetve 26%, míg 1991-ben 94% és 38% volt.¹⁷ Tehát kijelenthető, hogy bár az oroszajkúak a Baltikum területén egyre inkább elfogadták az adott ország kiválását a Szovjetunióból, ugyanakkor a függetlenség 1991-es kikiáltásakor körükben még mindig enyhe többségben voltak a függetlenséget elutasítók. Ezen vélemény- és részben érdekkülönbségek a leglátványosabban a függetlenségről szóló referendumon fejeződtek ki. 1991. március 3-án Észtországban és Lettországból véleménynyilvánító népszavazást tartottak, miközben a két héttel később megrendezésre kerülő össz-szovjet voksolást a Szovjetunió fenntartásáról mindhárom balti államban bojkottálták. Ezen a népszavazáson kiderült, hogy a nem-lett nemzetiségű állampolgárok inkább a Szovjetuniót tekintették hazájuknak és a függetlenséget fenntartással kezelték, igaz, voltak olyanok is (ők kisebbségben voltak), akik azt támogatták. A lettországi népszavazáson például – 87,5%-os részvétel mellett – a résztvevők 73,6%-a voksolt igennel, 24,7%-a pedig nemmel (1,6% szavazat érvénytelennek bizonyult).¹⁸ Észtországban a részvételi arány 83% volt, és a szavazók 78%-a támogatta a függetlenséget. Az akkoriban elkészített közvélemény-kutatások kimutatták, hogy a voksoláson részt vevő oroszajkúak 40%-a szavazott igennel.¹⁹

¹⁶ Malvin, i.m. 1995, 34–35.

¹⁷ Pabriks–Purs, i.m. 1995, 61., 64.

¹⁸ Egyébként a referendumon minden 18 év feletti, állandó lakhellyel rendelkező polgár szavazhatott. Rigában, ahol az oroszajkúak többségben voltak, a részvétel 84,4%-os volt, 60,7% szavazott igennel a függetlenségre, 37,4% elutasította azt. Daugavpilsben, ahol 1989-ben 13% lett élt, a részvétel csak 63,4%-os, s az igenek aránya 51,4%, míg a nemeké 39,8% volt.

¹⁹ Taagepera, Rein: Ethnic Relations in Estonia. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 23. (1992) nr 2., 125–126.

Komoly feszültségek forrásává vált az állampolgárság rendezése, főleg Észtországban és Lettországon. Az állampolgársági törvények már a teljes függetlenség megszerzése után kerültek elfogadásra, hiszen egyértelmű volt, hogy egy restriktív, a helyi oroszajkúakat hátrányosan érintő döntés Moszkvát határozott lépésekre sarkallta volna. Ezek a törvények gyakorlatilag Észtországban és Lettországon a két világháború közötti állampolgárságot állították helyre, így a szovjet korszakban betelepülőket másodrangú polgárokká váltak abban az országban, ahol sok esetben évtizedek óta éltek.

Litvánia

Litvániában 1989-ben ugyan az orosz kisebbség volt a legnagyobb létszámú (344 ezer fő, 9,4%), de a függetlenség megszerzése és a rendszerváltás időszakában mégsem a zömében a szovjet korszakban betelepített, betelepült oroszok, hanem az őshonos lengyelek okozták a legnagyobb fejfájást a litvániai politikai elitnek. Ismeretes, hogy a litván főváros, Vilnius évszázadokig a lengyel kultúra egyik központja volt. Emiatt a lengyelek döntő többsége itt (105 ezer fő, 19%), illetve a környező régióban (Šalčininkai 79%, Vilnius 61%, Trakai 33%, Švenčionys 27%) él. A lengyelség 90%-a tehát erre a vidékre koncentrálódik, a többiek pedig szétszóródva élnek kisebb-nagyobb településeken.²⁰

A második világháború alatti harci események, illetve az azt követő kitelepítések következtében Litvánia népességének etnikai összetétele radikálisan megváltozott. A zsidó és a német lakosság gyakorlatilag eltűnt, és erősen lecsökkent a lengyel kisebbség létszáma is. Az 1944-ben aláírt megállapodásban a Lengyel Köztársaság és a Litván SzSZK kormánya lakosságcsere végrehajtásában állapodott meg. Ennek értelmében 1944–1947, majd 1956–1959 között 220 ezer lengyel hagyhatta el Litvániát és költözött át Lengyelországba. Nem csak a kivándoroltak számának nagysága, hanem magas szociális státuszuk (javarészt értelmiségiek hagyták el szülőföldjüket) is évtizedekre meghatározta a litvániai lengyelség szellemi lehetőségeit.²¹

²⁰ A litvániai lengyelekről összefoglalóan: Kurcz, Zbigniew: *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005; Srebrakowski, Aleksander: *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2000.

²¹ Kaubys, Saulius: *National Minorities in Lithuania. An Outline*. Vilnius, Vaga Publishers, 2002, 213–214.

A népességveszteségeket a litvánok nem külső betelepítéssel, hanem belső népszaporulattal pótolták. A magas népszaporulatnak köszönhetően (ne feledjük, hogy a litvánok zömmel római katolikus vallásúak, ellentétben a protestáns gyökerekkel rendelkező észtekkel és lettekkel) a szovjet korszakban a litvánok megőrizték döntő többségüket.²² Történt ez annak ellenére, hogy a központi hatóságok nagy számban telepítettek be orosz (és más) nemzeti-ségű személyeket, igaz, nem akkora arányban, mint a másik két balti államban. A kisebb betelepítési arányok annak köszönhetőek, hogy Litvánia akkoriban alapvetően mezőgazdasági ország volt, vagyis az ipar kevesebb szak-képzett munkaerőt igényelt. Így a litván többség nem csak a falvakban, vidéken maradt fenn, hanem javarészt a városokban is. Megjegyzendő, hogy a főváros, Vilnius is megőrizte litván jellegét – még akkor is, ha lakosságán belül a litvánok aránya csak 1989-ban érte el az 50%-ot. Ennek ellenére mégis azt lehet mondani, hogy a város nem oroszosodott el – részben annak is köszönhetően, hogy a fővárost több nemzetiség lakta.²³ Vidéken a litván népesség még nagyobb többséget alkotott – 1970-ben 1355 ezer litván nemzetiségű személy élt vidéken (87,1%), ez az arány 1989-re 85,5%-ra változott (1743 ezer fő).²⁴

A szovjet korszakban a litvániai lengyelek – az ukrainai vagy a fehéroroszországi lengyelekhez képest – kedvezőbb helyzetben voltak. Az egész Szovjetunióban egyedül Litvániában létezett anyanyelvű iskolahálózat, *Czerwony Sztandar* (Vörös Lobogó) címmel lengyel nyelvű napilap is megjelent, valamint számos heti- és havilap, amelyek nemzeti nyelven, de szovjet szellemben szóltak az olvasókhöz. A kisebbség – jóllehet csak a népi folklór szintjén – kultu-

²² Az 1970-es népszámlás szerint a litvánok aránya az összlakosságon belül 80,1% volt (2,506 ezer fő), 1979-ben 80% (2,712 ezer fő), míg 1989-ben 79,6% (2,924 ezer fő). Eberhardt, i.m. 2003, 60.

²³ Eberhardt, Piotr: *Przemiany narodowościowe na Litwie*. Warszawa, Przegląd Wschodni, 1997, 208., 231. Nem szabad elfelejteni, hogy a két világháború közötti időszakban Vilnius – Wilno néven – Lengyelországhoz tartozott, és lengyel többségű volt, jelentős zsidó népességgel. Külön tanulmányt lehetne szentelni annak, hogyan történt meg a város lituanizációja 1940-t, illetve szovjetizációja 1944-et követően (előtte a lakosság alig 2%-át tették ki a litván nemzetiségűek). Weeks, Theodore R.: *Remembering and Forgetting: Creating a Soviet Lithuanian Capital. Vilnius 1944–1949*. Journal of Baltic Studies, Vol. 39. (2008) nr 4., 517–533. A litván főváros multikulturális jellegéről legújabbban vö. Briedis, Laimonas: *Vilnius – City of Strangers*. Budapest–Vilnius, CEU Press–Baltos Lankos, 2009.

²⁴ Eberhardt, i.m. 1997, 199., 219.

rális tevékenységet is folytathatott, ugyanakkor a kommunista hatalom nem támogatta egy új értelmiségi réteg létrejöttét. Ez az engedékeny politika a litvániai lengyelekkel szemben Moszkva „oszd meg és uralkodj” koncepciójának fényében érthető meg. A központ, mintegy a litván nacionalizmust ellensúlyozandó, támogatta a lengyel kisebbséget, de ez a támogatás szigorúan a szovjet politika keretein belül értelmezendő. Mivel a litván lakosság nem mutatott nagy hajlandóságot az asszimilálódásra, a szovjet hatóságok a Vilnius-vidéki szláv (lengyel, fehérorosz) lakosságot kívánták – főleg az oktatás révén – eloroszosítani és „elszovjetesíteni”.

A függetlenség előtt

1988-ben alakult meg a *Sajudis*, hivatalos nevén Litván Mozgalom az Átalakulásért, amely a függetlenség megszerzésének motorja lett, s biztosította Moszkvát a gorbacsovi reformok támogatásáról. A Sajudis eleinte az értelmiségieket (reformkommunistákat, a kaunasi nacionalistákat és a vilniusi liberálisabb érzelmű embereket) tömörítette, de hamarosan tömegszervezetté vált, és politikai programot dolgozott ki.²⁵ A központi hatalomnak címzett követelések között szerepelt, hogy a litván legyen az ország egyetlen hivatalos nyelve, majd előkerült Litvánia Szovjetunió belüli autonómiája, s végül a teljes függetlenség megszerzése. A Sajudis mozgalom a két világháború közötti államiséghez kívánt visszanyúlni, hiszen ilyen módon közvetlen kapcsolatot lehetett teremteni az 1918-as függetlenség és az 1989–1990-es követelések között. A Sajudis második kongresszusa (1990 áprilisa) után a szervezetben a nemzeti irányvonal vette át az irányítást, ennek következtében a kommunista aktivisták jó része kilépett a mozgalomból.²⁶ Tehát Litvániában, a másik két balti áállammal ellentétben, a Sajudis a Népfront, majd az antikommunista erő szerepét is betöltötte (a szervezet alapjain alakult meg a mind a mai napig létező jobboldali, konzervatív Haza Szövetsége).

²⁵ O'Connor, Kevin: *The History of the Baltic States*. Westport–London, Greenwood Press, 2003, 150.

²⁶ Clark, Terry D.: *Nationalism in Post-Soviet Lithuania. New Approaches for the Nation 'Innocent Sufferers'*. In: *After Independence. Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States*. Ed.: Barrington, Lowell L. Ann Arbor, Univ. of Michigan Press, 2006, 165–166.

A kisebbségek egyik válasza a rendszerváltás eseményeire a *Jegyinsztvo* (Egység) nevű szervezet megalakítása volt, amely 1988 októberében jött létre, s határozottan szembehelyezkedett a Sajudis függetlenségi törekvéseivel, és Vilniust többek között a kisebbségek üldözésével vádolta meg. A szervezetben zömmel oroszokat találunk, de tagjaik között voltak lengyelek, ukránok, tatárok és zsidók is. A Jegyinsztvo maximálisan élvezte Moszkva támogatását, de mellette állt ki a litvániai kisebbségeket megszólító kommunista sajtó is (pl. az orosz nyelvű *Szovjetszkaja Litva* vagy a lengyelül megjelenő *Czerwony Sztandar*). Programjában szerepelt a kommunista párt vezető szerepének megtartása, a nacionalizmus elítélése, a szovjet típusú nemzetiségi politika támogatása.²⁷ Nem tudott azonban átütő sikert elérni az orosz (és oroszajkú) közösség soraiban, mert egyfelől túlságosan támogatta a szovjet rendszert, másfelől maga az orosz közösség is megosztott volt (akik már évtizedek óta Litvániában éltek, azok jobban integrálódtak a litván társadalomba, mint akik csak dolgozni jöttek oda).²⁸

A szabadabb politikai légkört kihasználva a lengyel kisebbség is szervezkedésbe kezdett: 1988 májusában alakult meg a *Litvániai Lengyelek Társadalmi-Kulturális Szövetsége* (*Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Polaków na Litwie*), amely az anyanyelvű iskolák fenntartásának támogatását, a tanárok képzését és az anyaországgal való szorosabb kapcsolattartást tűzte ki céljául. Egy év múlva (1989 áprilisában) a szervezet átalakult a *Litvániai Lengyelek Szövetségévé* (*Związek Polaków na Litwie*). A szervezet valódi kisebbségvédelmi programmal rendelkezett, egyúttal pedig az anyaország támogatását is élvezte (a volt Szovjetunió területén Litvánia esetében beszélhetünk „klasszikus” lengyel kisebbségről).²⁹ Itt jegyzendő meg, hogy a másik két balti államtól eltérően, Litvánia gyorsan és zökkenőmentesen rendezte az állampolgári kér-

²⁷ Vardys, Stanley V.–Sedaitis, Judith B.: *Lithuania – the Rebel Nation*. Boulder, Colorado, Westview Press, 1997, 112–113.

²⁸ Clark, i.m. 2006, 167.

²⁹ Az 1989-es szovjet népszámlálási adatok szerint a litvániai lengyelség 85%-a vallotta anyanyelvének a lengyelt. A fehéroroszországi, ukrainai vagy akár kazahsztáni lengyelek alig töredéke (10-15%) ismeri és használja a mindennapokban ősei nyelvét. Ezen kívül az elmúlt két évtizedben a litvániai lengyelség mutatott intézményépítő (politikai szerepvállalás országos és regionális szinten) és intézményvédő (kisebbségi jogok, oktatás) magatartást, a volt Szovjetunió más területein élő lengyelekre inkább a passzivitás volt a jellemző. Vö. Raport. *Polityka państwa polskiego wobec Polonii i Polaków za granicą 1989–2005*. Warszawa, Międzyresortowy Zespół ds. Polonii i Polaków za Granicą, 2007.

dést. A parlament által 1989. november 3-án elfogadott törvény értelmében az ún. „zéró opció” lépett életbe. Ennek alapján mindazok, akik Litvánia lakosai voltak és rendelkeztek állandó jövedelemmel, automatikusan megkapták az állampolgárságot.

1990 februárjában és márciusában parlamenti választásokat rendeztek Litvániában, amelyek egyértelműen a Sajudis győzelmét hozták. 1990. március 11-én az új országgyűlés, amely egyben alkotmányozó parlament is volt, a szovjet tagköztársaságok közül elsőként deklarálta az ország függetlenségét, pontosabban a két világháború közötti nemzetállamiság helyreállítását. Ezzel a lépéssel visszafordíthatatlanná vált a Szovjetunió felbomlásának folyamata. Moszkva 1991 januárjában ugyan fegyveres kísérletet tett arra, hogy letörje a litván függetlenségi törekvéseket (a szovjet belbiztonsági erők a vilniusi tévétorony körüli harcokban 13 litván civilt öltek meg), de a valódi függetlenség, s a nemzetközi közösség elismerése végül az 1991. augusztusi moszkvai puccs után következett be.

Az 1991-es függetlenség előtt két olyan mozzanatot kell kiemelni a litván–lengyel kapcsolatok köréből, amelyek sokáig meghatározták a két közösség viszonyrendszerét. Mindkét mozzanat szoros összefüggésben állt a frissen kikiáltott önállósággal, s mintegy felerősítette a litván többségnek a lengyel kisebbség iránt tanúsított, a történelemben gyökerező bizalmatlanságát.

1990 márciusában, amikor a Legfelső Tanács név szerint szavazott a függetlenségről, egyedül a lengyel származású képviselők tartózkodtak a szavazástól (összesen hatan; hárman igent mondtak, senki sem szavazott a javaslat ellen).³⁰ Úgy tűnt tehát, hogy a lengyelség választott képviselői hazájuk szabadsága és függetlensége ellen, azaz a szovjet rendszer fenntartása mellett léptek fel. Azonban ennél súlyosabb problémának mutatkozott a Vilnius-vidéki lengyelek dominálta helyi önkormányzatok autonómiatörekvése, amely – litván többségi vélekedésben – veszélyeztette az ország területi integritását.

A lengyel dominanciájú Vilnius-vidéken az autonómia kérdése már 1989 elején felvetődött. Az ügyben 1989 májusában történtek konkrét lépések, amikor is összeültek a vilniusi körzet (rajon) járási és községi – a szovjet politikai és gazdasági nómenklatúrát képviselő, döntően lengyel nemzetiségű – kép-

³⁰ Widacki, Jan: Stosunki polsko–litewskie (Od końca lat 80-tych po dzień dzisiejszy). Kultura (Paris), 11. (1997) nr 47.

viselői, hogy létrehozzanak egy koordinációs bizottságot, amely autonómiára törekedett a lengyelek által lakott vidékeken. Szeptemberben a šalčininkai és a vilniusi körzet autonóm körzetté nyilvánította magát (*Lengyel Nemzeti-Területi Autonómia* néven), ahol a litván és a szovjet alkotmány volt érvényben. A Legfelső Tanács mindkét döntést alkotmányellenesnek ítélte és megsemmisítette. De ez nem szegte kedvét a lengyel nemzetiségű képviselőknek: Eišiškiben, 1990 októberében kimondták a *Lengyel Nemzetiségi-Területi Vidék* (*Polski Kraj Narodowościowo-Terytorialny*) megalakulását, amely magába foglalta a vilniusi, a šalčininkai körzetet, valamint a švienčionysi és a trakai körzet egyes részeit. Úgy tűnt, hogy az önkényesen kikiáltott autonómia inkább Moszkvával érzett közösséget, mintsem Vilniusszal, hiszen a litván függetlenséget az „önkormányzat” vezetői negatívan ítélték meg, politikai és gazdasági értelemben pedig kiszolgáltatottak voltak a Kremlnek.³¹

Arról, hogy a szovjet rendszer, valamint a Moszkvától függő autonómia mekkora támogatást élvezett a helyi lengyelség körében, az 1991-es referendumok eredményei tanúskodnak. Litvániában 1991. február 9-én rendezték meg a népszavazást a függetlenségről, amelyet 76%-os részvétel mellett a szavazók 90,5%-a támogatott. Ugyanakkor a šalčininkai körzetben a szavazásra jogosultak mindösszesen egynegyede járult az urnákhoz, s közülük alig több mint a fele mondott igent a litván függetlenségre. A vilniusi körzetben 42%-os részvétel mellett az igenek aránya 56% volt. Ugyanakkor az 1991. március 17-én megtartott össz-szovjet referendumon a šalčininkai, illetve a vilniusi körzetben a résztvevők 97%-a, illetve 98%-a szavazott a Szovjetunió fenntartása mellett. Meg kell említeni, hogy a népszavazást Litvánia területén csupán ebben a két körzetben rendezték meg, hiszen akkoriban a litván kormányzat egyértelműen el akart szakadni a Szovjetuniótól.³² 1991 augusztusában – a sikertelen moszkvai kommunista puccsot követően – az ország területi integritását féltő kormányzat az autonómia területén közvetlen irányítást vezetett be, azaz felfüggesztette a két „nyugtalan”, autonómiára tö-

³¹ Wisner, Henryk: *Litwa – dzieje państwa i narodu*. Warszawa, Mada, 1999, 236–237., 241. 1989 táján egyesek még merészebb ötletekkel álltak elő, mint a területi autonómia. Például Jan Ciechanowicz, a moszkvai törvényhozási képviselő felvetette a Kelet-litvániai Szovjet Köztársaság megalakítását, ahol megmaradna a Szovjetunió hatalma és a Vilnius-vidéken kívül felölelné Litvánia és Fehéroroszország egyes részeit is. Darski, Józef: *Stosunki polsko–litewskie*. <http://www.abcnet.com.pl/node/3822> (2010-04-23)

³² Wisner, i.m. 1999, 241.

rekvő körzet vezetését. A közvetlen irányítás az 1992. novemberi önkormányzati választásokig állt fenn, amikor is demokratikus módon választhattak maguknak helyi vezetőket az itt élők.

Tehát 1989–1991-ben a korabeli lengyel politikai elit, amely a szovjet korokban szocializálódott és a szovjet rendszer fenntartásában volt érdekelt, a kisebbség problémáinak megoldását a területi autonómiában látta. Ezzel a lépéssel a kisebbségi törekvések szembekerültek a vilniusi hatalom és a többség akaratával. Ugyanakkor a vilniusi kormányzat tisztában volt azzal, hogy a főváros és az azt körülölelő vidék Lengyelországtól a Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében került Litvániához 1940-ben. Tehát a heves litván reakciók mögött az a félelem is húzódott, hogy az autonómia az első lépés az országtól való elszakadás útján. Feltételezhető, hogy az autonómia deklarálása Moszkva tudtával, beleegyezésével és támogatásával történt meg, hiszen közvetlenül a függetlenség kikiáltása körüli hónapokban a szovjet vezetők sakkban tarthatták a Szovjetuniótól elszakadásra készülő Vilniust.³³

Az 1989–1991-es események (a Vilnius környéki lengyel-lakta vidékek autonómiatörekvése, a lengyeleknek a függetlenség iránti közömbössége és/vagy ellenszenvé) is negatív módon befolyásolták Litvániában a többség és a kisebbség viszonyát. Ugyanakkor a litvániai lengyelség helyzetét alapvetően meghatározta a többségi társadalom tartózkodó, helyenként ellenséges magatartása a kisebbséggel szemben. Ennek történelmi gyökerei voltak: a 19. századi litván nemzeti mozgalom ugyanis a lengyelekkel szemben határozta meg önmagát. A kisebbségek helyzetét nem könnyítette meg, hogy a rendszerváltás éveiben és az azt követő időszakban a nacionalizmus leghevesebben éppen Litvániában tört felszínre.

Összegzés

Kétségtelen, hogy a balti országok bizonyos értelemben úttörők voltak – meg kellett birkózniuk azzal a problémával, hogy mit kezdjenek a más nyelvű, kultúrájú tömeggel, amelynek döntő többsége egy több évtizedes megszálló, bi-

³³ Snyder, Timothy: *National Myths and International Relations: Poland and Lithuania, 1989–1994*. *East European Politics and Societies*, vol. 9. (1995) nr 2., 321.

rodalmi politika következményeként került a térségbe. A két világháború közötti kisebbségpolitikát nem lehetett folytatni, hiszen a politikai, gazdasági, társadalmi helyzet teljesen megváltozott. A cél mindhárom ország esetében – a függetlenség kikiáltásakor és az azt követő években – a nemzetállam kiépítése és megerősítése volt, figyelmen kívül hagyva azt a körülményt, hogy Észt- és Lettország, de részben Litvánia is etnikailag sokszínű. Mindhárom balti államnak egy poszt-imperialista (és poszt-szocialista) korszak politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális következményeivel kellett szembenéznie, párhuzamosan a kisebbségi kérdés megoldásával vagy egyenesen azzal összefüggésben.

A rendszerváltás környékén a Baltikumban élő többség és kisebbség viszonyát leginkább a kölcsönös bizalmatlanság jellemezte, amelynek gyökereit a távolabbi vagy a közeli múltban kell keresni. Ám hangsúlyozni kell, hogy ez a bizalmatlanság megmaradt a politikailag kezelhető szinten, és az esetleges feszültségeket az érintettek mindig békés úton próbálták rendezni. Így a balti államokban a függetlenség megszerzését követően nem alakultak ki etnikumok közötti fegyveres konfliktusok, illetve a kisebbségek dominálta területek nem szakadtak el (ilyen eseményekre hosszasan lehetne sorolni a példákat a volt Szovjetunió területéről: Azerbajdzsán – Hegyi-Karabah, Grúzia – Dél-Oszétia, Abházia; Moldova – Transznyisztria).

A többségi nemzetek kisebbségek iránti bizalmatlanságának fő okai arra vezethetők vissza, hogy egyfelől féltették az ország területi integritását (ez kivált az észtországi oroszokra és a litvániai lengyelekre vonatkozik, akik egy tömbben élnek), másfelől pedig attól tartottak, hogy Moszkva felhasználja az itt élő kisebbségeket a függetlenségi törekvések megakadályozására (lásd az Interfrontok működését vagy az 1989-es autonómia-törekvéseket Litvániában). Ugyanakkor a kisebbségeket félelem töltötte el az egyre gyakrabban és erősebben megjelenő nacionalista megnyilvánulások, a nemzetállam kiépítését követő jelek láttán (a szovjet korszakban betelepítettekre és betelepültekre) nézve restriktív állampolgársági törvények, a többségi nyelv hivatalossá tétele). A baltikumi oroszoknak (oroszajkúaknak) az 1991-es függetlenség megszerzését követően szembe kellett nézniük azzal, hogy addigi kiváltságos helyzetük megszűnt (amikor is kisebbségiként is úgy viselkedhettek, mintha többségben lettek volna, és nem kellett alkalmazkodniuk a helyi környezethez), hazájuk, az öröknek hitt világhatalom, a Szovjetunió pedig darabjaira hullott. Gyakorlatilag egyik napról a másikra kisebbségben találták magukat lakó-

helyükön, a többségi társadalom és politikai elit mint „szovjet megszállókra” és a szovjet birodalmi politika nemkívánatos „maradványaira” tekintett rájuk. Nehezítette kisebbségi önszerveződésüket, hogy a rendszerváltás éveiben nem alkottak homogén egységet, társadalmi, kulturális tekintetben különböző mintákat követtek (másképpen viszonyultak a függetlenséghez, akik jobban integrálódtak a többségi társadalomban, mint azok, akik csak a jobb életszínvonal reményében költöztek a Baltikumba).

Az ismert kutató, Rein Taagepera szerint az észtországi többségi és kisebbségi együttélés pozitív oldalán a következő tényezők jelentek meg: a többségek nagy részében tudatosult, hogy a bevándorlók jó része az országban kíván maradni; a nem-észtek harmada támogatta a függetlenséget, hidat képezve a többség és a kisebbség között. Ezen felül a két világháború közötti észtországi kulturális autonómia példaértékű volt a jelenben is, és garanciát jelentett arra nézve, hogy az állam fenn fogja tartani és támogatni fogja az orosz anyanyelvű oktatást és a kisebbségek kulturális tevékenységét.³⁴ A rendszerváltás éveiben olyan politikai központok, mint Borisz Jelcin elnök és a szentpétervári városi vezetőség pozitívan álltak az észti függetlenség kérdéséhez és az ország területi integritásához. A többség-kisebbség együttélését viszont nehezítette, hogy az oroszajkúak alig ismerték a többségi nyelvet, és Moszkva megkísérelte az etnikai ellentétek elmélyítésével, illetve szításával gyengíteni az országot.³⁵

Az évtizedek során a balti térségben megtelepedett több százezres, zömében oroszul beszélő tömegek vagy éppen az őshonos lengyel kisebbség integrálása a többségi társadalmakba nem mehetett végbe zökkenőmentesen, vélt vagy valós konfliktusok nélkül. A kívülálló számára úgy tűnhet, hogy a többség az évtizedes sérelmekért a rendszerváltás éveiben és azt követően próbált törleszteni. A függetlenséget elnyerő balti államok kormányzatai nem minden esetben vették figyelembe az országuk területén élő (őshonos, azaz „rég” vagy „új”) kisebbségek igényeit, szükségleteit.

³⁴ 1925-ben elfogadott kisebbségi autonómia a 3 ezer főnél nagyobb etnikai közösségek számára (akkor: németek, oroszok, zsidók, svédek) széleskörű, mindenekelőtt kulturális jogokat biztosított. Rauch, Georg von: *The Baltic States: the Years of Independence, 1917–1940*. London, St. Martin's Press, 1995, 135–145.; Alenius, Kari: *Under the Conflicting Pressures of the Ideals of the Era and the Burdens of History: Ethnic Relations in Estonia, 1918–1925*. *Journal of Baltic Studies*, vol. 35. (2004) nr 1., 32–49.

³⁵ Taagepera, i.m. 1992, 130.

Észtországban és Lettországban az 1990-as évek elején elfogadott restriktív állampolgári szabályozások következtében több százezer oroszajkú vált hontalanná saját hazájában, hiszen ez a két balti állam a két világháború közötti nemzetállamot emelte etalonná, jogfosztottá téve azokat a személyeket, akik 1944-et követően érkeztek e területekre (csak azon személyek vagy leszármazottaik kapták meg automatikusan az állampolgárságot, akik 1940-ben, tehát a szovjet megszállás előtt birtokolták azt). Így az 1990-es években egyfajta „kirekesztő demokrácia”³⁶ működött e két balti országban, ahol a politikai diszkrimináció (az állampolgársággal nem rendelkező oroszajkúak nem vehettek részt a parlamenti választásokon) a gazdasággal párosult (a gazdasági szerkezetváltás, így a munkanélküliség leginkább az iparban foglalkoztatott munkásokat, elsősorban az oroszajkúakat érintette). A baltikumi rendszerváltás egyik negatív hozadéka, hogy idővel megjelent a második világháborús, nácikkal kollaboráló erők kultusza is, amely erőteljesen nacionalista és oroszellenes jelleggel bír. Noha a kormányzatok ezt hallgatólagosan tudomásul veszik, nem ez a jelenség határozza meg a balti államok politikai életét.

Litvániában a kisebbségek integráltsága a két másik balti állammal összehasonlítva (állampolgárság, nyelvtudás, lojalitás) összehasonlíthatatlanul nagyobb, itt például az állampolgársági kérdést zökkenőmentesen rendezték (minden állandó lakos gyakorlatilag állampolgárságot kapott). Ennek ellenére a litván kormányzat a lengyel kisebbséggel számos alkalommal konfrontálódott az 1991-et követő időszakban. A helyi lengyel közösség többsége úgy érzi, hogy sokszor került hátrányos helyzetbe, például a nyelvhasználat vagy az oktatás területén, a megfelelő kisebbségvédelmi rendelkezések, törvények ellenére.

³⁶ Greskovits Béla–Bohle, Dorothee: A transznacionális kapitalizmus változatai Kelet–Közép-Európában. Politikatudományi Szemle 16. évf. (2007) 2. sz., 15.